

Кафтан О. О.

«МАЛА ВІЙНА» СЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено подіям березневої війни 1939 р. між Угорщиною і щойно проголошеною на той момент Словацькою державою. Також: розглянуто геополітичну ситуацію, що спричинила цей конфлікт.

Після того, як унаслідок підписання Мюнхенської угоди Чехословацька республіка втратила Судети, стало ясно, що ця держава приречена. Вона припинила своє існування менше, ніж за півроку, коли 14 березня 1939 р. до Праги увійшли частини Вермахту. Того ж дня проголосили свою незалежність Словаччина й Карпатська Україна. Однак останню невдовзі окупувала Угорщина, якій Гітлер «подарував» Закарпаття. До мадяр також відходили й південні райони Словаччини, причому лінію нового кордону не було визначено, що створювало підґрунтя для подальших конфліктів. Братиславський уряд чудово усвідомлював загрозу південним рубежам країни і готувався до майбутніх боїв. Оразу, ж після проголошення Словацької республіки почалася розбудова армії цієї держави. На посаду першого словацького міністра оборони президент Тісо призначив колишнього члена чехословацького легіону в Росії, лютеранина за віросповіданням, підполковника генерального штабу Фердинанда Чатлоша (Ferdinand Čatloš) [1].

Завданням пп-ка Чатлоша було у найкоротший термін сформувати боєздатну армію. Йому довелося вирішувати широке коло питань військового характеру, але, можливо, навіть більшою мірою, Чатлоша турбували проблеми політичні. З часу свого проголошення Словацька держава перебувала в складній військовій і геополітичній

ситуації. На можливість її захисту впливало кілька чинників. 15 березня 1939 р., водночас з окупацією чеських земель, дві дивізії Вермахту зайняли частину західної Словаччини. Місцеві гарнізони було роззброєно, а їхню матеріальну частину й припаси - конфісковано на користь німецьких військ [2]. Водночас угорська армія протягом 15-16 березня 1939 р. окупувала Підкарпатську Русь [3], стратегічно найвразливіший регіон Словаччини. Небезпека полягала в тому, що жоден з планів оборони країни колишнього чехословацького генерального штабу не передбачав можливості нападу з цього напрямку [4]. До того ж, після Віденського арбітражу 1938 р. Угорщина стала потенційно найнебезпечнішим ворогом Словаччини. «Історично обґрунтовані» зазіхання мадяр на Словаччину заради відновлення коронних земель були добре відомі словакам. Позиція поляків також несла загрозу. В 1938 р. Польща окупувала частину північної Словаччини [5], а її широковідоме прагнення мати якомога довший спільний кордон з Угорщиною пояснювалося бажанням створити блок малих держав для оборони від СРСР та Німеччини. Анотація угорського міністра закордонних справ А. Чакі на телеграмі від 11 березня 1939 р., адресованій мадярському послу у Варшаві, не залишає сумнівів щодо намірів Польщі: «Польський міністр закордонних справ И. Бек цікавив-

ся, чи досягла Угорщина угоди з Німеччиною стосовно Словаччини, і якщо - так, то на яких умовах? Польща зацікавлена в тому, щоб Словаччина цілком приєдналася до Угорщини» [6].

На тлі складної політичної ситуації руйнувалася колишня чехословацька армія. Тут на міністра оборони Словаччини чекало багато проблем, не легших, аніж у політичній сфері. Протягом вересня 1938 р. було мобілізовано 1 млн. 250 тис. чоловік, а загальна чисельність війська перевищувала 1,5 млн. осіб [7]. Військо було поділено на чотири армії, одна з яких розташовувалася в Богемії, дві в Моравії, а остання, Štefánik - у Словаччині.

Між вереснем і листопадом чисельність Третьої армії становила 370 тис. осіб, 125 тис. з них, або 34 %, становили чехи [8]. Частина цієї армії і склали кістяк майбутніх збройних сил Словацької держави. З від'їздом чеських солдат, особливо ж офіцерів, додому, ситуація в армії стала критичною. Кількісний склад полків скоротився з 2-3 тис. до 70-400 осіб [9]. Офіцерський корпус практично зник: з 12 792 офіцерів старої армії лише 435 були словаками, що становило всього 3,4 % від загалу. Зі 139 генералів словаком був 1 (дивізійний генерал Рудольф Віст), всі 433 полковники були чехами, серед 1004 підполковників було 3 словаки, з 1429 майорів - 11, з 2857 капітанів - 61. З 343 офіцерів генерального штабу словаків було тільки 11 [10]. У такій ситуації з 2-3 дивізій зменшеного складу та одного корпусу було сформовано штаб дивізії, а з рештків 2-3 полків створено перший Військовий штаб країни (Krajinske vojensko veliteľstvo - KW), пізніше перейменований на Міністерство національної оборони (Ministerstvo narodnej obrany - MNO), який розташувався у Братиславі. Також було створено три корпусні штаби в Тренчині, Банській Бистриці та Прешові [11].

Аби забезпечити цілісність новоствореної держави, міністр оборони підполковник Ф. Чатлош уже 15 березня 1939 р. наказав майорові Яну Імро, командирі VIII корпусу, розташованого в Банській Бистриці, розробити план захисту словацьких кордонів від Угорщини. Подібний наказ стосовно Польщі отримав і новий командир V корпусу в Тренчині майор генштабу Штефан Юрех [12]. Того ж дня було оголошено мобілізацію першого резерву призовників 1932-1936 рр. у 21-му окрузі східної Словаччини. Мобілізація відбувалася за національною ознакою - словаків не призивали. Командувача VI корпусу, розташованого в м. Спішська Нова Весь, Августина Маляра було призначено командувачем Східної групи військ, завданням якої став захист

східнославацьких територій. Всі мобілізовані резерви підпорядковувались цій групі [13].

На той час східна Словаччина була майже беззахисною. З регулярних частин на її території розташовувалися тільки рештки 11-ї піхотної та 17-ї гірськострілецької дивізій, дислоковані в Прешові, а також 20-й піхотний полк, розквартирований в Міхаловці, Сечовці та Требішові; частини 12-го артилерійського полку у Вранові та 112-го артилерійського полку в Гуменному, Сніні та Міхаловці. У Сваляві базувалася 12-та стрілецька дивізія, також некомплектована. Ці сили відступили до Словаччини після кількох сутичок з угорськими військами 15 березня 1939 р. Однак вони були слабким прикриттям кордону, оскільки чехи, які становили переважну частину особливого складу, мусли повернутися додому. Під час їхнього відходу автодороги й залізниці було заблоковано майже тиждень, що істотно зменшило надходження підкріплень на схід [14].

Водночас тривали політичні маневри. 15 березня 1939 р. Угорщина зробила несподіваний крок, визнавши незалежну Словацьку державу. Це викликало сподівання, що Угорщина поважатиме словацькі кордони. Проте вже 18 березня німецький генеральний консул у Братиславі Ернст фон Друффель повідомив словацьке Міністерство закордонних справ, що словацьким частинам заборонено заважати просуванню угорських військ у районі річки Ух. Невдовзі до Братислави надійшли повідомлення розвідки про концентрацію в прикордонних районах малярських військ, які вторглися до Словаччини 23 березня 1939 р. Ця акція змусила останню прискорити розбудову своїх збройних сил.

Тоді ж словацька дипломатія сконцентрувалася на переговорах з Третім Рейхом щодо гарантій непорушності словацьких кордонів. Угорщина не приховувала агресивних планів, але й Польщу теж не можна було вважати мирно налаштованою. Поляки прагнули анексувати північні території Словаччини до району Низьких Татр включно [15]. Переговори з Німеччиною, що відбулися у Відні 17-18 березня 1939 р., закінчилися підписанням гарантійної угоди, згідно з якою Рейх брав на себе захист політичних інтересів Словаччини та її кордонів на 25-річний термін. Цю угоду було підтверджено в Берліні 23 березня. Однак вона мала ще один пункт: за цим документом офіційно визнавалося створення у західній Словаччині так званої «захисної зони» (територія, окупована Вермахтом 15 березня 1939 р.), де німці розташували свої гарнізони. Крім того, договором було передбачено союз-

ницьку допомогу Німеччини при створенні словацької армії та формуванні зовнішньої політики. З боку Райху це був тактичний маневр, і в разі необхідності Словаччина могла стати предметом торгу з Угорщиною та Польщею.

Тоді ж було створено словацько-угорську комісію з делімітації державного кордону. В період існування Чехословаччини між Словаччиною та Підкарпатською Руссю був лише адміністративний кордон, який за легкої згоди угорців було визнано державним. Комісія закінчила свою роботу 22 березня 1939 року. Словацьким частинам, що стояли наготові з 14 березня, дали «відбій». Того ж числа останні чеські вояки з 12 дивізії виїхали до Протекторату.

Наступного дня о шостій ранку угорські війська вторглися у Словаччину. Багато населених пунктів вдалося зайняти без жодного пострілу. Під виглядом чехів - з білими прапорами, в одностроях, захоплених на складах Підкарпаття, - мадяри «приспали» увагу словацьких прикордонних частин. Угорці наступали трьома колонами. Перша, що складалася з одного піхотного полку, просувалася в напрямку Велике Березне-Уліч-Старіна. Друга, подібна до першої, але посилена бронетехнікою, рухалась у напрямку Мале Березне-Стакчин-Убля. Найнебезпечніша третя колона, що складалася з двох піхотних полків, гірськострілецького батальйону, танкової та моторизованої груп, зенітної, артилерійської та протитанкової батарей, а також кількох кавалерійських підрозділів, наступала в напрямку Ужгород-Тібава-Собранце. Останнє захопили о 9.30 ранку.

Угорський наступ було добре сплановано й виважено в часі. Більшість чеських солдатів і офіцерів уже знялася з позиції, повертаючись на батьківщину, що зменшило чисельність гарнізонів до третини початкового складу. Понад половину словацької армії становили нетреновані юнаки, призвані 1 березня 1939 р. В офіцерському корпусі ситуація була просто катастрофічною. Підполковник Маляр закликав тих чеських офіцерів, котрі через родини були пов'язані зі Словаччиною, лишитися в лавах армії. Багато хто з них погодився. Проте цього було замало: солдати, залишившись без командирів, часто панікували й полишали позиції. У деяких підрозділах діяли малярські агенти, що розпускали чутки, нібито окупація відбувається з дозволу Німеччини, а отже, чинити спротив - безглуздо [16]. Проте словакам все-таки вдалося затримати угорські війська за 10-15 км від кордону [17].

Словаки провели мобілізацію 20 тис. резервістів, 27 688 бійців Глінкової гвардії [18] та

21 703 осіб, які пройшли лише початкову військову підготовку, - Міністерство оборони наказало видати їм зброю. 24-25 березня 1939 р. підкріплення підійшли до лінії фронту, що дало змогу стабілізувати його неподалік Міхаловце.

Не останню роль у цьому відіграли новостворені словацькі ВПС. У спадок від ЧСР Словаччина отримала 358 бойових і допоміжних літаків, у тому числі 66 винищувачів Avia B-534, 16 озброєних гарматами Avia Bk-534 та 101 Letov Š-328. Майже вся бойова авіація, за винятком підрозділів, передислокованих до Словаччини у вересні 1938 р. під час загальної мобілізації, входила до складу 3-го авіаполку імені генерала М. Р. Штефаника, який за чисельністю й структурою був подібний до змішаної авіадивізії.

До його складу входили 4 бойові перуті (приблизно рівні полкам) і одна запасна. Перші склалися з 12 леток (ескадрилій), а остання - з різноманітних навчальних та технічних підрозділів. Основною базою були Пештяни, де розташувалися управління полку, перуть III/3 (чотири летки), а також частина сил запасної перуті. Решта підрозділів базувалися на летовищах Вайнори, Жиліна, Зволен, Малацкі, Нітра й Спішска Нова Весь.

Особовий склад полку становив близько 1400 солдатів, підофіцерів і офіцерів. Командувачем було призначено відомого у колишній ЧСР пілота - підполковника Яна Амбруша. Розпізнавальні знаки на літаках залишили старі: кокарди з синьо-біло-червоними секторами, проте бортові літерно-цифрові коди й полкові герби ЧСР було зафарбовано.

Німецькі війська, які в цей час увійшли до західних районів Словаччини, поводитися вельми нахабно, роззброюючи словацькі частини, конфіскуючи припаси й техніку. Так, в Жиліні вони захопили й вивезли до Німеччини 27 літаків, 150 тис. літрів авіаційного пального та інше військове майно на загальну суму 21 млн. словацьких крон. Після подібних «союзницьких» акцій у Словаччині лишилось, не враховуючи цивільних, до 230 літаків різних типів, з яких тільки 82 були боєздатними. В той же період тривала активна демобілізація й відправка до Праги авіаторів-чехів. Щоправда, і з Чехії повернулася певна кількість словаків, які там служили. Та попри це відчувався гострий дефіцит особового складу на всіх рівнях: від механіків до штабних офіцерів.

Отже, ВПС Словацької республіки мали вельми обмежену боєздатність, хоча прикордонні сутички з південним сусідом розпочалися ще в останні місяці існування ЧСР. Мадяри постійно

порушували кордони як на землі, так і в повітрі. Внаслідок цих інцидентів обидві сторони втратили по парі літаків. Після окупації Угорщиною Закарпаття ситуація вкрай загострилася. Найближчим до зони майбутніх боїв летовищем була Спішська Нова Весь. Тут базувалися 12-та й 13-та розвідувальні летки [19], 45-та й 49-та винищувальні летки [20], яким дуже бракувало пілотів, їхній склад було доукомплектовано спеціалістами з 15-ї летки [21], що припинила своє існування, додалися також матеріальна частина й особовий склад розформованої 13-ї летки [22]. На ці сили й ліг основний тягар боротьби з агресором.

Словаки у цій мінівійні втратили 13 літаків (2 зіштовхнулися під час злету 31 березня) [23]. 7 авіаторів загинули, один потрапив у полон і одного було поранено. Мадяри визнали втрату одного літака від вогню власної зенітної артилерії.

Якщо порівнювати втрати сторін, то може скластися враження, що словацькі ВПС виявилися неефективними й небоєздатними. Проте це не так. Завдання захопити перевагу в повітрі, атакуючи літаки противника, перед словацькими пілотами не ставилося. В бою з досвідченим ворогом, який до того ж мав чисельну перевагу, вони практично не мали шансів. Але їхньою головною метою була штурмовка позицій і маршевих колон, покликана зупинити їхнє просування вглиб країни.

Мадяри вважали, що молода, народжена з хаосу держава зі слабкою армією не зможе чинити серйозний опір агресії. Однак рішуча відсіч словаків змусила Угорщину переглянути свою позицію. Повітряні штурмовки відіграли в цьому неабияку роль: часті нальоти змусили мадярських піхотинців відкривати вогонь по будь-якому літаку, який з'являвся над ними. Було навіть запропоновано винагороди за захоплення у полон найактивніших пілотів. Зазнавши значних втрат, словацькі ВПС досягли головного: вони виграли час для мобілізації наземних військ і формування армії.

Через чотири дні після перемир'я, 31 березня, було укладено нову мирну угоду, хоча спорадичні сутички тривали ще й у квітні. Офіційний договір, укладений 4 квітня 1939 р., призвів до нових територіальних втрат - 20-кілометрова прикордонна смуга площею 1697 км² з населенням 69 930 осіб, переважно словаків і русинів, відходила до Угорщини. Але Словацька республіка не припинила свого існування.

Цей конфлікт можна вважати першим актом неприхованої агресії проти суверенної держави в Європі напередодні Другої світової війни.

Угорщина почала бойові дії проти країни, яку (першою в світі) визнала за тиждень до того. Таким чином, ця агресія скасувала можливість нормалізації відносин між сусідами. Позиція Німеччини щодо Словацької держави залишалася незрозумілою аж до початку польської кампанії. Однак Гітлер мав безліч можливостей надалі створювати конфлікти між Угорщиною та Словацькою державою.

Незважаючи на втрату території, словаки високо оцінили дії своїх збройних сил, адже новостворена армія змогла зупинити добре підготовлений й спланований напад [24]. Таким чином, ця війна не лише загартувала молоді збройні сили, а й піднесла моральний дух війська. До того ж, вона об'єднала націю на антимадярському ґрунті.

Після того, як ситуація стабілізувалася, можна було продовжувати розбудову держави й армії. На сесії 2 травня 1939 р. уряд затвердив базові принципи організації збройних сил [25]. Структурно вони склалися з верховного головнокомандувача, Міністерства народної оборони (МНО) та трьох вищих відділів, безпосередньо підпорядкованих міністерству. МНО складалося з власне міністерства та ставки Верховного командування армії (НВВ). Міністерство об'єднувало I Президентський відділ, II адміністративний відділ та III інспекційний відділ. НВВ складався з військового головнокомандувача, 2 голів генерального штабу, 4 відділів, керівників родів військ та служб [26]. Три генеральні штабквартири (VV - 1, 2, 3) розташувалися в Тренчині, Банській Бистриці та Прешові.

21 липня 1939 р. словацький парламент ухвалив Конституцію Словацької республіки, стаття 185 якої затверджувала обов'язкову загальну військову повинність. Тимчасово було ухвалено «Закон про військову повинність» від 1920 р. [27]. Після повної мобілізації резервів Словацьчина могла виставити до 301 тис. чоловік, але брак офіцерів лишався гострою проблемою. Її розв'язання було пов'язане з системою військової освіти, яку ще тільки належало створити.

Верховним головнокомандувачем був президент доктор Йозеф Тісо. Він мав право оголошувати надзвичайний стан у країні, а також за згоди парламенту проголошувати війну й укладати мир [28]. Головнокомандувачем збройних сил було призначено міністра оборони, тоді вже генерала I рангу Ф. Чатлоша, який обіймав цю посаду до серпня 1944 р.

Протягом 1939-1940 рр. Словацька республіка дешо зміцнила свої позиції на міжнародній арені. Уряд країни приєднався до Женевських

угод від 22 липня 1929 р. про статус військово-полонених та покращення становища поранених і хворих у польових арміях. Документ про прийняття вимог конвенції було надіслано до Швей-

царії (яка визнала незалежну Словаччину 19 квітня 1939 р.) 15 вересня того ж 1939 р. На території Словацької республіки ці угоди набули чинності 15 березня наступного року.

1. Другим кандидатом на цю посаду був радикально налаштований представник HSL Стефан Хашшик (Štefan Haššik). Див.: *Stanislav Jan. K vzťahu Dr. J. Tisu k slovenskej armáde // Vojoovník.*- 1993.- № 18.
2. На окупованих чеських землях Вермахт захопив 114 000 пістолетів, 1 090 000 гвинтівок, 43 870 кулеметів, 785 мінометів, 2175 гармат, 501 зенітну гармату, 462 танки, 1582 літаки.- Див.: *Vojenské Dejiny Československa III (1918-1938).*- Praha, 1987.- S. 560.
3. Угорська армія захопила 8600 пістолетів, 22 500 гвинтівок, 850 ручних і 322 станкових кулемети, 38 мінометів, 62 гармати, 8 бронемашин, 2 танкетки, 3100 велосипедів, багато амуніції.- Див.: *ŠimuničP. Vojenský aspekt obrany Slovenska v druhej polovici marca 1939 // Svedectvá pravdy o Slovensku I. diel.*- Sereď, 1997.- S. 222.
4. *Šimunič P. Malá vojna slovenského štátu // Historická revue.* - 1992. - № 4. - S. 12.
5. Польща анексувала 226 км² північнословацьких земель з населенням 4280 осіб. Під час цієї акції, 25 листопада 1938 р., відбувся великий бій між польською армією й чехословацькими частинами. Польські війська потрапили в пастку біля містечка Чадца (Čadca) і втратили 300 осіб убитими й пораненими. Втрати іншої сторони становили 2 убитих і 6 поранених. Див.: *Havliček, Juraj. Pohraničný konflikt v novembri 1938 // Historická revue.*- 1998. - № 1.- S. 16-18.
6. *Fenyo D. Mario. Hitler, Horthy, and Hungary.* - London, 1972. - P. 103.
7. Проте було мобілізовано лише 10 % населення, це менше, ніж заплановано.- Див.: *Vojenské Dejiny Československa III (1918-1938).* - Praha, 1987. - S. 515-517.
8. *Stanislav Jan. Vznik Slovenskej Armády v roku 1939 // Obrana (29 березня 1997).*- S. 5-8.
9. *Androvič Štefan. O podiele pozemneho vojska na odrazení hortyovskej agresie na východe Slovenska v marci 1939 // Obrana (16 березня 1996).*- S. 7.
10. *Vojenské dejiny Slovenska IV (1914-1939).* - Bratislava, 1996. - S. 198. Нестачу командного складу словацька армія не зуміла компенсувати до останніх днів свого існування.
11. *ŠimuničPavll. Slovenská armáda v rokoch 1939-1941 // Obrana.*- 1997.- № 5.- S. 6.
12. *ŠimuničPavll. Malá vojna...*- S. 12.
13. *Ibid.*
14. *Ibid.*-S. 17.
15. *Šmihula Vladislav. Vpád maďarského vojska na východné Slovensko // Vojoovník.*- 1992.- №15.
16. *Kursietis Andriš J. The Royal Hungarian Armed Forces 1919-1945 // Ark Publications.*- Milwaukee, Wisconsin, 1993.- P. 41.
17. *ŠimuničPavll. Malá vojna...*- S. 13.
18. Напіввійськові загони єдиної в Словаччині того періоду політичної партії - Глінкової Словацької Народної Партії (Hlinkova slovenská ľudová strana), заснованої 1913 р. Структурно підрозділи НГ нагадували загони SS довоєнного періоду, але за конституцією не мали права носити зброю.
19. По 5 Aero Ab-32 і Letov Š-328 (Шмолік) та 10 Š-328 відповідно.
20. По 10 Avia B-534.
21. Базувалася в Жиліні.
22. Проте це не сильно допомогло. Так, у 45-й та 49-й (випишувальних) летках було по шість льотчиків - вдвічі менше, ніж передбачено статутом.
23. *ЗефировМ. В. Ассы Второй мировой войны. Союзники Люфтваффе.* - М.: АСТ, 2002.- С. 420.
24. Коли стало ясно, що авантюра не вдалася, угорський уряд відмежувався від неї.
25. *ŠimuničPavel. Malá vojna...*- S. 6.
26. *Ibid.*
27. *StanislavJan. Vznik Slovenskej...*- S. 7.
28. *ŠimuničPavel. Slovenská armáda...*- S. 5.

O. Kaftan

THE SMALL WAR OF THE SLOVAK REPUBLIC

The article deals with the events of the so-called Small War - an armed conflict between Hungary and newly born Slovak republic that took place in March, 1939. The geopolitical circumstances that made the war inevitable are also reviewed.